

S. LAUTER ÉVA

NÁDORI REPREZENTÁCIÓ A XVII. SZÁZADBAN

A koronázási szertartás már reggel 6 órakor elkezdődött. A menetben résztvevő német és magyar urak a pozsonyi várban gyülekeztek, a koronaőrök és a katonaság a Szent Márton templomba kísérték a koronát és a koronázási jelvényeket. Révay Péter koronaőr naplója pontosan rögzítette Anna királynő koronázási ünnepségének részleteit.¹ A szertartást az esztergomi érsek vezette. Anna királynét fején a házi koronával az oltár elé kísérték, ahol a nádor, Thurzó György leemelte az oltárról a Szentkoronát és a primás kezébe adta. Miután az érsek a koronával megérintette a királyné vállát, visszaadta azt Thurzó nádornak, aki az oltárra helyezte. Ezután a primás a királyné jobb kezébe adta a jogart, baljába pedig az országalmát, és közben felcsendültek a Te Deum kezdő hangjai.

Az 1616-os szertartás rendje szerint zajlott le huszonnégy esztendő múlva Mária Anna spanyol infánsnő magyar királynévá koronázása, majd Mária Eleonóra 1655. június 6-i ünnepsége is, csak a résztvevő primások és nádorok nevei voltak mások.² 1681-ben azonban újabb jelentős változás történt. November 9-én Eleonóra Magdaléna Theresia rajnai palotagrófnőt úgy koronázták magyar királynévá Sopronban, hogy a koronát a primás és a palatinus, Esterházy Pál közösen helyezte a vállára. Ezután így történt ez már a királykoronázásokon is. A Pontificale Romanum előírásaitól eltérően a primás nem a többi püspökkel, hanem a nádorral együttesen végezte el a koronázás aktusát.

Az a számunkra apró módosulás, ami a Szent Márton templom oltáránál a magyar nádort a királyné koronázását végző primás mellé emelte, a reprezentáció szintjén óriási jelentőségű volt. 1608 után a politikailag megerősödő magyar rendek törvényes biztosítékokkal növelték a nádorság pozícióit. A politikai erőviszonyokban bekövetkezett változás az évszázados szakrális szertartások menetében is megjelent. E néhány mozdulat szimbolikája a kortársak számára egyértelmű volt. Magyarország királynéja vagy királya a rendek akaratából és támogatásával lehetett király. A nemzetet reprezentáló országgyűlésen választották meg, majd az első számú rendi főméltóságviselő, a nádor hozzájárulásával nyújtották át neki azokat a jelvényeket, amelyek a királyi hatalmat jelképezték.

Mennyire volt tudatos a magyar nádori reprezentációt megteremtő politikai törekvés? Egyáltalán beszélhetünk-e nádori reprezentációról?

A koraiújkori felfogásban a reprezentáció fogalma erőteljesen kibővül. Az uralkodó személyén túl már kiterjedt a hatalom más képviselőire is. A királyi kíséret tagjai ugyanúgy részesedtek benne, mint az országos politika irányítói. A reprezentáció nemcsak a szertartások látványában, hanem az udvarok életének eseményeiben, külsőségeiben és tárgyvilágában is jelen volt.

Mohács évszázadának magyar királyi udvara a történelmi körülmények hatására átalakult. Az ország központi budai udvara elveszett, helyette több új centrum keletkezett. A Habsburg Birodalomba illeszkedő királyi Magyarország

udvara Bécsben szerveződött újjá, illetve időnként Pozsonyban – koronázások, országgyűlések alkalmával – csonka formában funkcionált. Bár nem helyettesítette a régit, annak hagyományaiból sok mindent továbbvitt. Bécsben a magyar királyi udvar szoros kapcsolatba került egy eltérő hagyományokkal rendelkező és más módszerekkel irányított uralkodói udvarral.

Erdélyben a fejedelemség próbált olyan uralkodói udvart kialakítani, amely az elveszett önálló magyar királyi udvar feladatait látja el. Ez az udvar azonban Erdély sajátos helyzeténél fogva az új követelményeknek csak részben felelhetett meg. Emellett a királyi Magyarország területén a rendi főméltóságviselők, élükön a nádorral, hivatalukat a megcsonkult királyság képviselőjének tartván saját rezidenciájukat kezdték az állam reprezentatív központjává fejleszteni.

Természetesen mindez nem azt jelentette, hogy a nádorok reprezentációjában megválasztásuk után éles határral elválasztható, új korszak kezdődött. Bár volt példa a reprezentáció ilyen látványos fokozására Wesselényi Ferenc nádor és Széchy Mária murányi udvarában, de az udvarteremtés általános tendenciájának nem ez nevezhető. A murányi udvar gyors fejlesztésének történeti okai voltak, hiszen maga a vár csak néhány évvel Wesselényi nádorrá választása előtt került a család birtokába.³

Korszakunkban Európa szerte megfigyelhető az arisztokrácia rezidenciatementése, a kastélyok, családi központok kialakítása a kor szellemének, a reprezentáció szabályainak megfelelően⁴. Bécs az 1640-es évektől kezdte meg az udvari reprezentáció tudatos fejlesztését. Nem maradhatott el Párizs mögött. A koraujkor kihívásainak eleget téve a királyi hatalom újrafogalmazása, a modern udvari állami adminisztráció kiépítése együtt haladt a reprezentáció tudatos átalakításával, a pompaszerezzel és a túlszabályozott etikettel. Az udvari arisztokrácia pedig követte az új eszményképet. Birodalmi hercegek és titkos tanácsosok városi palotáik, vidéki kastélyaik berendezésében, átalakításában igyekeztek a császári udvar fényűzését követni.

Bár a bécsi paloták és a pozsonyi házak, a csehországi és birodalmi kastélyok, valamint a magyar vidéki rezidenciák között jelentős léptékbeli különbségek voltak, a szándék és a minőség iránti igény azonos volt. Ez az igény a korábbi magyar udvari kultúra megőrzése és az általános normák szerinti berendezkedés volt. Az azonosságok pedig a korabeli értékrenddel, az egységesítő erejű divattal, főként azonban bizonyos társadalmi státus követelményeivel magyarázhatók, hisz a főúri reprezentáció a társadalom legfelső vezető rétegének volt jellemző magatartásformája. A főúri udvarok a királyi Magyarországon azonos tartalmat és azonos törekvést hordoztak, a magyar főúri reprezentáció illeszkedett az általános európai vonulatba.

Az udvar szimbólum lett. Az érvényesülésnek és a megszerzett rang megőrzésének egyaránt nélkülözhetetlen szimbóluma, amelynek elérését a különböző politikai és hivatali pozíciókba kerülő alsóbb társadalmi státusúak is célként tűzték maguk elé.

A társadalmi eliten belül kirajzolódott az a kör, amelyből bárki nádor lehetett. Az elit tagjait a társadalmi elvárások és normák szerinti tudatos felkészülés jellemezte. Kialakították a maguk főúri rezidenciáját, amelybe megválasztásuk után az országos központ átkerült. Az országos kormányzatban ugyanis nem jött létre egy állandó helyen működő centrum. Ilyesmire a mindenkori nádor főúri ud-

vara lett, vándorolva Kismartontól Murányig, attól függően, hogy ki viselte a palatinusságot. A nádorok a politikai funkció vállalásakor berendezkedtek arra, hogy udvaruk a hivatal reprezentációs szolgálatába álljon.

Milyen hatások érték és azok hogyan alakították a magyar főúri udvarok kultúráját? Mi különbözteti meg a nádori udvarokat és a nádori reprezentációt a főúrakétól, ha adott társadalmi körből bárkit nádorrá választhattak? Olyan problémák ezek, melyek a nádori reprezentációval kapcsolatos kérdések megválaszolásában is segíthetnek.

1. A főúri udvarokra ható kulturális környezet

A XV. században és a XVI. század első felében sorra eljutottak Magyarországra azok a főként itáliai reneszánsz kulturális hatások, amelyek a korabeli európai udvari élet kialakulását meghatározták.⁵ A XVII. század elején a bécsi Habsburg udvar és Rudolf prágai központja fejtett ki a térségben ilyen erős hatást.⁶ A magyar főurak udvari tisztségeik révén a királyi kíséret tagjai voltak, így részt vettek azokon a birodalmi szertartásokon, amelyeken II., majd III. Ferdinánd megjelent. 1622 októberében a regensburgi birodalmi gyűlés megnyitóján II. Ferdinánd elnökölt. Október elsején meghívólevél érkezett Pálffy Pálhoz, s ebben Ferdinánd arra kérte a gróft, hogy csatlakozzon kíséretéhez, amelyet országai főnemeseiből és nemeseiből szervezett. Pálffy az udvari marsallnak jelezte, hogy kísérete hány lovasból és milyen személyzetből fog állni.⁷ Ezek ismeretében készült el Bécsben a bevonulás és a szertartások protokollrendje.

1636-ban III. Ferdinándot a regensburgi császárválasztásra és koronázásra népes magyar küldöttség követte. Batthyány Ádám, dunántúli főkapitány, királyi főasztalnok, császári és királyi kamarás az utazásról naplót vezetett, és abban a koronázást is megörökítette.⁸ A császárválasztáson jelen volt Lippay György kancellár,⁹ Pálffy Pál, kamaraelnök, királyi főpohárnok és tanácsos.¹⁰ A Csáky család képviselőjében Csáky László gróf, királyi tanácsos és kamarás 500 díszegyenruhás lovas katonával érkezett.¹¹ A magyar nádort, Esterházy Miklóst fia, István képviselte Rohonczy István, esztergomi kanonok kíséretével.¹² Velük együtt számos magyar nemes és különböző rangú katonaság vonult fel az eseményen.

1653 június elején Nádasdy Ferenc, királyi tanácsos és főudvarmester az ifjú Esterházy Pállal Bécsben találkozott. Néhány napos előkészület után indultak Regensburgba IV. Ferdinánd német-római császárrá koronázására. Az utazásról Esterházy naplót vezetett.¹³ A regensburgi szertartások keretében a két magyar nemes ünnepélyesen a birodalom lovagjává ütötték.¹⁴

A magyar főurak nemcsak a német-római császárválasztásokon és koronázásokon jelentek meg az uralkodó kíséretében, hanem a bécsi udvar életében is részt vettek. Bálokon, színelőadásokon és Bécs környéki vadászatokon szintén a király kíséretében voltak. 1638 februárjának közepén jelmez fesangot rendeztek az udvarnál. „Az mint az udarnal eö Fölsegenel szokas hogi az uttolso farsangh vege napian vigan szoktak lakni, és kinek kinek tisztu vagion, az ki minemő czedulat veszen maganak azon forman kel osztan magat eolteszni...” Batthyány Ádám feljegyezte a felesége és gróf Forgách Zsigmond báli jelmezét: „az spanioli követ (donde de Onate, Spanyolország bécsi követe) szoldat forman volt, Bottia-

nine Aszonial egiott... Az Forgacs sigmond altertaicser forman volt, keviller le-
aniaival (Franz Christoph Khevenhiller, titkos tanácsos és királynéi udvarmester
leánya) egiöt”.¹⁵

A Mohács utáni magyar királyi udvar fenntartása mind Bécsnek, mind a magyar rendiségnek alapvető érdeke volt. Bécs és a Habsburg állami apparátus az udvar intézményével teremtett társadalmi integrációs kereteket, és próbálta a birodalom arisztokráciáját az országot irányító elittestületbe tömöríteni. A magyar főrendek számára az udvar és az udvari méltóságok egyet jelentettek a magyar állam fenntartásának demonstrálásával. Az udvari tisztségek pedig a politikai elitbe kerüléshez, a különböző politikai és hivatali megbízások elnyeréséhez adtak segítséget.¹⁶ Az udvari jelenlét ugyanis széleskörű kapcsolatokat és általános ismeretséget jelentett. A különböző hivatali kinevezések előtt a szóba jöhető jelöltek, a „candidatusok” közé inkább azok kerültek és rendelkeztek nagyobb eséllyel, akiket a javaslattevők jól ismertek, képességeikről már rendelkeztek tapasztalatokkal.

Az ország keleti régiója felől az erdélyi fejedelmek olasz és lengyel orientációjú központja próbálta az önálló magyar királyi udvar szerepét átvenni.¹⁷ Erdély a harmincéves háború időszakától meghatározó hatalmi tényezővé vált a XVII. századi Európában. Jelenléte az európai hadszíntéren a fejedelemség államiságának nemzetközi elismerését hozta. Bethlen Gábor, majd a Rákócziak Erdélye a korábbi hagyományok folytatásaként az európai protestáns államokkal való szövetségi rendszerben látta érdekei biztosítékát, 1648-ban pedig helyet kapott az európai hatalmak tárgyalóasztalánál.

Az erdélyi fejedelemség nemzetközi kapcsolatainak egyik szála a királyi Magyarország területén keresztül vezetett. Az országon külföldi követek utaztak át, üzenetek és levelek jutottak tovább a fejedelemségbe. A bécsi udvar a hivatalos erdélyi kapcsolattartást a magyar főméltóságviselőkön keresztül intézte. Az érsek, Pázmány Péter, majd utóda, Lippay György közvetített Bécs és a fejedelmek között, a nádor, Pálffy Pál és II. Rákóczi György rendszeresen tájékoztatták egymást.¹⁸ Az erdélyi fejedelmek Felső-Magyarországon jelentős birtokokkal rendelkeztek, e megyék nemessége bejárt a gyulafehérvári udvarba, megismerte a fejedelmi udvari kultúrát.

A magyar főméltóságviselők megbízottaik révén vagy személyesen szintén megfordultak Erdélyben. 1643-ban a fejedelmi esküvőn Wesselényi Ferenc a magyar nádor követeként közös asztalnál ült a fiatal fejedelemmel, II. Rákóczi Györggyel, az esztergomi érsek, a kurlandiai herceg, a krakkói várnagy és vajda, a moldvai és havasalföldi vajdák követeivel.¹⁹ 1649. szeptember 19-én Batthyány Borbála Pálffy nádornak küldött levelében a fejedelemnél és fejedelemasszonynál tett látogatásáról számolt be.²⁰ 1651-ben pedig a nádor, Pálffy Pál személyesen találkozott Rákóczival.

Nem szabad megfeledkeznünk a Török Birodalom európai jelenlétének hatásairól sem. A török hódítók másfél évszázadon keresztül nemcsak az állandó készenlétet, katonai hadjáratokat és a kényszerű védekezés helyi összecsapásait jelentették Magyarország számára, hanem a két eltérő gazdasági-kulturális régió kölcsönös egymásra hatását is. A XVII. században a török Buda és a magyar főméltóságviselők között rendszeres volt a kapcsolat,²¹ követségek résztvevőiként magyar főurak is megfordultak a Portán. 1606-ban a zsitvatoroki békeokmányt a

szultánhoz vivő küldöttségben szerepelt Rimay János is, az erdélyi tárgyalóküldöttség vezetője pedig a később nádorrá választott Illésházy István volt.²² Izdenczy András a nádor megbízottjaként döntő szerepet játszott a szőnyi béke diplomáciai előkészítésében.²³ 1643 tavaszán az új portai német rezident, Alexander Greiffenclaut Szelepcsényi György kísérte be Konstantinápolyba.²⁴

Az erdélyi fejedelem a Portán állandó követeket és személyzetet tartott.²⁵ Hazaküldött jelentéseik a Porta és a diplomáciai fogadások leírását, a törökök életének és szokásainak bemutatását tartalmazták, amelyekből számos információ átkerült a királyi Magyarországra a magánlevelezések szertefutó szálain. A törökök kultúrvilága, a távolkeleti egzotikumok iránti vonzódás, kíváncsiság és tudásvágy segítette az eltérő kultúra elemeinek befogadását. A magyar főúri udvarok konyháján eddig nem ismert török fűszerekkel főztek, a rezidenciákon a kárpitok között megjelentek a török és perzsa szőnyegek, a ruházatok és ruhadíszek szintén átvettek keleties jegyeket, nem beszélve a kertművelést átalakító virágkultusz hatásáról.

A magyar főurak reprezentációs élménye külföldi utazások és megbízatások számtalan alkalmával szélesedett. A század első felében számos főúri család taníttatta fiait külföldi kollégiumokban, egyre többen fordultak meg az itáliai egyetemeken. Az utazások és a peregrinációk, valamint a hivatali küldetések kitűnő alkalmat teremtettek az újabb udvarok megismerésére.

1597-ben a fiatal Thurzó György több napig tartó horvátországi esküvői vendégeskedése után a násznéppel együtt átutazott Triesztbe. Onnan Velencébe hajóztak, hogy végignézzék a doge feleségének, Morosina Grimaldinak koronázását.²⁶ 1644 nyarán Csáky Lászlót a nádor, Esterházy Miklós a lengyel királyi udvarba küldte. A Csáky-akció célja az volt, hogy engedélyt szerezzen a királytól a lengyelországi hadtoborzásra. Az így felfogadott csapatok a királyi könnyűlovasságot erősítették volna a Felső-Magyarországon keresztül előrenyomuló erdélyiek elleni harcban. A diplomáciai akció ugyan a követségen kívül álló okok miatt nem járt sikerrel, a több héten keresztül a lengyel udvarban időző Csáky gróf és kísérete fontos ismeretekkel gyarapította a magyar politikai elit kulturális tapasztalatait.²⁷

Pontosan egy esztendővel később Hosszutóthy László indult követségbe a lengyel udvarba. Június 7-én a következő jelentést küldte Lippay érseknek, és kérte az üzenet továbbítását Bécsbe. „Die 27 May érkeztem ide Warsawára, és a reám bizot dolgok mennél jobban tuttam ugy forgattam az Kyrálynál eö Felgnél és mostan körülötte leveö Senatoroknál...”²⁸ Szintén nádori küldetésben, Pálffy Pál palatinus megbízásából járt Keczer András és Újfalussy László 1650-ben Velencében.²⁹ Útjuk során néhány horvátországi főúr udvarában is időztek.

1647–48 telén IV. Ferdinándot népes és előkelő társaság kísérte Spanyolországba. A spanyol király súlyos betegsége miatt a trónutódlás okozta nehézségeket szerették volna megoldani az ifjú Ferdinánd bemutatásával. A kíséret magyar tagjairól eddig még keveset tudunk, egyedül Rákóczi László gróf nevét ismerjük, aki 1648 márciusáig tartózkodott a madridi udvarban.³⁰

Míndezek kiragadott események a történelmi folyamat nagy vonulatából. Azt példázzák, hogy a magyar főúri reprezentáció széles forrásvidékről szerzett élményanyagot, hogy különböző típusú udvarokkal és udvari kultúrákkal került kapcsolatba. A három hatalom alatt élő, eltérő gazdasági, társadalmi és művelő-

dési régiókhöz kapcsolódó országrészek nehéz terepet teremtettek az újkori világ változásainak és a kor egyetemes követelményeinek megfelelni igyekvő főúri udvarok elé.

2. A nádori udvarok és a nádori reprezentáció

A század nádorai nemcsak közvetlenül a királyné, majd a király koronázása során szereztek olyan új protokolláris szerepet, amellyel elődeik nem rendelkeztek, hanem már a koronázást megelőző szertartásokon és a koronázást lezáró lakomán is. Először Mátyás 1608-as koronázási lakomáján fordult elő, hogy a király asztalánál Miksa főherceg, a pápai nuncius és a koronázást végző esztergomi érsek társaságában a nádor, Illésházy István is helyet foglalt. Az asztal közepére helyezett Szentkorona körül ettek, Mátyás Szent István palástjában ült az asztalnál. Az egyszeri alkalomból szokás lett, a század későbbi királykoronázási lakomáin a magyar palatinus mindig az uralkodó asztalánál ült és evett.³¹

II. Mátyás feleségének 1616-os ünnepségén a korábban idézett koronaátnyújtás mellett Thurzó György nádor több gesztussal is erősítette a nádorság reprezentációs szerepét. A koronázótemplom felé haladó menetben Mátyást a koronát vivő nádor követte, mellette a jogarral és az országalmával Forgách Zsigmond országbíró és Batthyány Ferenc haladt. Őket követte a menetben Anna királyné a veszprémi és a boszniai püspökök között, és a királynői udvartartás hölgyei. A koronázási lakomán az étkezés kezdete előtt a szertartásos kézmosásnál Forgách Ferenc érsek a királynak, míg Thurzó nádor a királynénak tartotta a törülközőt.³²

Mindezek ismeretében nem okoz meglepetést az a tény sem, hogy 1608 után a magyar rendiség nemcsak a nádorválasztás új módját határozta meg, hanem a választás külsőségeit is.

A nádorválasztás külön ceremóniát képezett az országgyűlés menetében, egy teljes napot lefoglalt a diéta programjából. Reggel a rendek generalis congregatiója a királyi pecséttel lezárt levélből megismerte a négy jelölt – két katolikus és két protestáns – nevét, majd szavazással megválasztották az ország palatinusát.³³ A választás eredményét az érsek az ablakon át fennhangon tudatta a kint várakozó tömeggel, majd a primás vezetésével valamennyien elindultak, hogy választásukhoz a király jóváhagyását kérjék. Ehhez az uralkodó szállására, a pozsonyi gyűlések alkalmával a királyi várba mentek. A vár fogadótermében félkörben a trón körül várták az uralkodót. A király a főlovászmester kíséretében lépett a terembe és elhelyezkedett a trónuson. A főlovászmester a királyi karddal a kezében a trón mellé állt. A rendek nevében a primás köszöntötte az uralkodót, majd a trónhoz vezette a nádort, és kérte az országgyűlés akaratának megerősítését. A király ezután néhány szóban üdvözölte híveit, az új nádortól pedig hűséget kért és a haza javának szolgálatára biztatott. Ezután a királyi kancellár következett, aki előolvasta a nádornak az eskü szövegét. A nádor három ujját felemelve ismételte szavait. Az eskütétel alatt az érsek a nádor mellett állt, a főlovászmester pedig előrelépve tartotta a királyi kardot. Az eskü után a nádor az uralkodóhoz lépett és kezét csókolt neki. Miután a király kivonult a teremből, a rendek is szállásaikra tértek. Az országgyűlési tárgyalásokat a következő napon folytatták. Este az újonnan megválasztott nádor diszvacsorát adott.³⁴

A nádor az országos méltóságok rangsorában az első, az uralkodó helyetese, a kormányzat feje. Ő testesítette meg az országban a királyságot. A politikai hatalom és a politikai pozíciók nyilvános kifejezésének kialakult kódrendszere volt minden korban. A nádor megjelenésében pontosan tükröződött társadalmi és politikai státusza, mindenki tudta, hogy kit lát, még akkor is, ha személyesen nem ismerte, addig soha sem látta az ország nádorát. A közélet és közszerelés minden nyilvános alkalmával a nádor megjelenésének látványa az elvárásokhoz igazodott. III. Ferdinánd 1625-ös koronázásáról hivatalos szabályzat maradt fenn, amely a katonaság és a kíséretnek leírásában kiemelte Esterházy nádor kíséretének leopárdkacagányos kürtöseit és dobosait, akik uruk zászlója alatt vonultak fel a diétára.³⁵ Esterházy Miklós nádorsága alatt kidolgozta az Esterházy-ezred mint nádori ezred felállításának tervét és elkészítette működési szabályzatát. A kivitelezés azonban neki nem sikerült. Halála után Esterházy Pál vette újra elő a terveket, és 1664-re felállította az Esterházy-ezredet.³⁶ A csapatokat a háború után sem engedte szét, hanem tovább fizette és együtt tartotta. Az ezredet mint a XVIII. századi főherceg nádorok nádori díszőrségének koraujkori elődjét tekinthetjük.

Az országos hivatalviselés elengedhetetlen feltétele volt a politikai elit mobilitásképesége. A főméltóságviselők a bécsi udvar, a fővárossá emelkedő Pozsony és saját birtokaik között szinte állandóan úton voltak. Az utazás és a személyes kontaktus a hivatali tevékenységben döntő jelentőségű volt. A hivatali apparátus ellenőrzésének, a tisztviselők beszámoltatásának a személyes jelenlét a leghatásosabb módszere. Az utazások komoly reprezentációs szerepet kaptak, pontosan kijelölték az érkezők helyét és rangját a hivatali hierarchiában. Az utazás külsőségei az utas megbízójának hatalmát és egyéni méltóságát együttesen fejezték ki. Nem véletlenül volt a kor statusszimbóluma a hintó. Wesselényi Ferenc nádorrá választása után olyan hintót készíttetett Bécsben, mint a velencei követé, amelyet akkor a város legfényűzőbb és legrágább hintójának tartottak.³⁷ Rákóczi Lászlót nagy büszkeséggel töltötte el, amikor az 1655-ös országgyűlés idején a diéta egyik legnépszerűbb és legdinamikusabb politikusának, Zrínyi Miklós horvát bánnak a hintójába ülhetett: „...találtam útban Zrínyi Uramat, és ültem az ő kegyelme hintójában.”³⁸ Ugyancsak ügyeltek arra, hogy olyan nemes lovakon vagy gyönyörű lovak vontatta kocsin közlekedjenek, hogy arról még sokáig beszéljenek, vásárlások, ajándékozások során azzal példálózzanak, azt tekintsek összehasonlítási alapnak.³⁹ Pálffy Pál méneséből nemcsak szekeres lovakat küldött a lotharingiai herceghez, hanem remek török lovakat is. Ilyen célra, ha nem volt Marheggen vagy Vöröskőn megfelelő, Batthyány Ádámtól kért olyan paripákat, amelyekkel biztos nem vallanak szégyent.⁴⁰ 1641 decemberében a szász herceg érkezett Malackára, hogy Pálffynál lovakat válasszon.⁴¹ A birodalmi arisztokraták magyarországi lóvásárlásai igen gyakoriak voltak. A következő esztendőben Leopold herceg kamarása érkezett Pozsonyba, akinek Pálffy Pál lovait Partinger Mihály mutatta meg. Gróf Paradimit „ő felsége nem kevés summa pénzt concedálván bocsátta alá Magyarországra”.⁴² A jó lóról a kor embere sokkal érzékletesebben és árnyaltabban gondolkodott, mint azt ma vélnénk. A korosodó férfi, az ötvenes évei végén járó Pálffy Pál a lovaglásra való lovától azt várta, hogy „jo iaro jambor erkölcsű vastag paripa... s ki nem rettegő s magam ala valo volna” legyen.⁴³

Az utazás ideje szintén hordozott szimbolikus jelentéstartalmat. Amikor Esterházy Miklós nádor „csak posta módon mint egy 20 vagy 25 lóval és három szekérrel ‘érkezett’, s az Érsek házánál akar ... szállani”⁴⁴ nyilvánvaló, hogy nem a nádor megjelenése az elsődleges, hanem az a tárgyalás, amit az érseki rezidencián fog folytatni. Kíséréte csak a biztonságot szolgálta, minden külsőség nélkül. A hosszas előkészítéssel megtervezett, lassú és elhúzódozó utazások, a nagy és népes kíséretet felvonultató utasok szándéka egyértelműen személyük és hivataluk rangjának demonstrálása. Jól érzékelhető és nyilvánvaló üzenet az ilyen utazás a reprezentáció nyelvén.

A kor másik statusszimbólumává a kastélyok és a körülöttük kialakított kertek váltak. A magyar főurak a birodalmi arisztokraták vállalkozásaival párhuzamosan a XVII. század első felétől kezdve sorra alakították át a kastélyaikat, vidéki udvaraikat. Pálffy Pál, aki 1630-tól a pozsonyi királyi vár átépítését irányította, az építkezésen dolgozó mestereket saját pozsonyi palotája és vidéki kastélyai átépítésére is felfogadta. Az Esterházyak, Nádasdyak, Batthyányak, Pálffyak építkezésein ugyanazok az udvari mesterek dolgoztak, mint a császári és birodalmi előkelők megrendelésein. Így Philiberto Lucchese, az olasz származású császári építész, aki a bécsi Burg Lipót szárnyát tervezte, aki az Abensberg, a Rottal családnak dolgozott, korábban, az 1640-es években Bajmócon és Vöröskön, ill. Rohoncon és Borostyánkőn a Pálffyak és Batthyányak megbízását is elvállalta. „Szinten hogi ezen leveletem irnam nallam volt az Filiberto, ki kgdhez megien, recommendalom kgk” – írta 1644 júliusában Pálffy Batthyánnak.⁴⁵ Carpofo Tencala vagy Carlo Martino Carlone szintén egymást felváltva teljesítettek osztrák és magyar főúri megrendeléseket.⁴⁶ Elias Widemann, neves francia festők és rézmetszők – Philippe de Champaigne, Robert Nanteuil – kortársa a császári család megrendeléseire ugyanúgy dolgozott, mint magyar főurakéra. Híres sorozatát a pozsonyi országgyűlés ülésszakában készítette el az összegyűlt mágnásokról, főpapokról, vármegyei követelekről, városi képviselőkről és végvári kapitányokról.

A kastélybelsőket képekkel és gobleinnel díszítették. A kaputáni várban, Wesselényi nádor udvarában perzsa és török szőnyegek borították a falakat. Termeikbe a nádori házaspár 32 festményt vásárolt, amelyek árát a család ökörkereskedelemből származó nyeresége fedezte.⁴⁷ A kárpitokat és képeket Bécsben vásárolták külföldi mesterek munkái közül. Ábrázolásaikon az antikvitás szimbólumai, ókori történetírók históriái elevenedtek meg. A képek és jelenetek a korabeli műveltség és gondolkodás tükrözői voltak, a kulturális szintek és a főúri udvarok kulturális igényének hű mutatói. Mivel a magyar főúri udvarokban foglalkoztatott mesterek a korabeli Európa neves művészei voltak, az udvarokban, köztük a főméltóságviselők rezidenciáin látott képi világ, a gobleinen feldolgozott történelmi témák gondolatvilága azonos volt más európai udvarokéval.

Korszakunk főúri rezidenciáin mindenütt megjelentek az ősgalériák, az arcképsorozatok. A festmények, mint egy egykorú kiállítás darabjai, kidolgozott program szerint szóltak a család történetéről, a megrendelő és az udvar művészeti igényeiről.⁴⁸ A galériák portréi között egyre gyakrabban tűntek fel a hivatali arcképek. Az ősök és az új családtagok hivatali rangjelükkel, kitüntetésekkel jelentek meg, címeiket, birtokaikat körfeliratokon jelezték. Pálffy Pál nádor portréin soha nem felejtette el lefestetni a spanyol királytól kapott aranygyapjas rangjelét, a nyakában hordott aranybáránnyal külön hangsúlyozta. Hasonló

szándékról tanúskodik Esterházy Pál nádor és Thököly Éva családfája, amely úgy készült, hogy a két familia ősi eredete, kiterjedt birtokaik és gazdagságuk mellett a nádor és az európai uralkodók, hercegek kapcsolatát is rögzítette.⁴⁹

Az udvarok korszakunkban az emléktárgyak, műkincsek gyűjtői, ill. ilyen művészi alkotások megrendelői voltak. A koraujkori reprezentációban átértékelődött az a középkori ereklyekultusz, amely a vallási ereklyék szűk körére vonatkozott. Immár a műtárgyak és emléktárgyak tágabb értelemben vett körét ölelte föl, órák, kardok, ékszerek és az asztali étkezés díszedényei kaptak új szerepet. Wesselényi Ferenc, akit 1655-ben nádorrá választása készületlenül ért, a nádori bankettra az érsektől kérte vissza a család asztali ezüstjét. Néhány évvel korábban ugyanis kölcsönt vettek fel az érsektől, és a készletet zálogba átadták. A megállapodásban Lippay György megígérte, hogy szükség esetén Wesselényi elkérheti az ezüstkészletet. Nádorrá választása olyan alkalom volt, amikor csak a családi ezüstneművel fogadhatott rangjához méltóan vendégeket.⁵⁰

A Pálffyak vöröskői várában régiségtárat és fegyvertárat rendeztek be, görög és antik kincsekből és utánezatokból. Az utóbbi legbecsesebb darabja egy elefántcsont markolatú, ezüsttel díszített hüvelyű török szablya volt. Lapján török fejbábrázolás és felirat hirdette gazdája méltóságát. A kardot Pálffy Miklós a tizenöt éves háborúban zsákmányolta, aki a győri győzelemért egy ezer arany súlyú dízszerleget kapott ajándékba a bécsi udvartól. A győzelmi serleget szintén Vöröskőn őrizte a család.⁵¹ 1621-ben azonban hosszú útra indult a serleg.

Pálffy István újvári kapitány július 3-án Bethlen Gábor fejedelem ellen védekezve az erdélyiek fogságába esett. Kiszabadítására anyja, Fugger Mária tízezer forint készpénzt és a családi ékszerek, kincsek egy részét ajánlotta fel Bethlennek. A váltságdíjak között Pálffy Miklós győzelmi serlegét is átadták. A serleggel később Bethlen diplomáciája a török Portának kedveskedett. Az ajándék kiválasztása a fejedelem kitűnő diplomáciai érzékét dicséri, hiszen jól tudta, hogy Győr, a háború legsúlyosabb török katonai veresége mennyire érzékeny seb a Portán. A serleg odaajándékozása elégtétel és gyógyír lehet számukra. A serleget a szultán a II. Ferdinánddal kötött béke alkalmából visszaajándékozta az udvarnak. Bécs pedig Pálffy Miklós fiának, Pálnak adta tovább. Így került vissza Vöröskőre a serleg, amelynek vándorlása a XVII. századi magyar történelem állandó változásainak remek képletes példája, és hitelesen szól a korabeli műtárgyak reprezentatív értékéről.⁵²

Az átépített, megújult külsejű barokkos kastélyok környezetére legalább akkora hangsúlyt fektettek, mint a kastélybelsőkre. Esterházy Pál nádorsága idején metszetsorozatot rendelt a familia valamennyi kastélyáról.⁵³ A kismartoni, lakompaki, galántai, keresztúri kastélykertek gondosan megtervezett és kialakított vonalai nem hiányozhattak egyik képről sem. Pálffy Pál nádor pozsonyi kertjének filagóriás fája egyben a város szimbóluma lett. A korabeli látképeken támpontul szolgált a messze kiemelkedő korona, amelyet több kortárs utazó és festő is megörökített. Esterházy Pál nádor párizsi kertjébe rendelt szobrainak listáján végigtekintve megállapítható, hogy a tematika a kárpitok és gobleinek képeihez hasonló programot hordozott.

A kertek a szórakozás és időöltés igényén túl a reprezentáció szolgálatában álltak. A főúri díszkertek virágok és egzotikus növények, gyümölcsök ragyogó látványával, szobrok, kapuk, szökőkutak, műbarlangok és labirintusok épít-

ményeivel nyújtottak többet a látogatóknak. Az ilyen rendszerű díszkertek között az esztergomi érsekek pozsonyi reprezentatív kertje nemcsak Magyarországon, hanem Európa szerte rangot és elismerést vívott ki magának, a primáskert virágai a korabeli kertészeti irodalom iskolapéldái voltak.⁵⁴

A kert és a kertészkedés a gondozók műveltségének fokmérője volt, az ápolt kert a jó és gondos gazdát dicsérte. Az ilyen gazda a kor gondolkodásában nemcsak kertjének, hanem hivatalának és az országnak is jó gazdája lehetett. Az országos reprezentációban a nádorok kertjét Pozsonyban alakították ki. A nádorkert fenntartására, mint hivatalos állami reprezentációra, Wesselényi nádor a Kamarával közösen teremtette elő a költségeket az országgyűlési rendek határozott magatartását is maga mögött tudva.⁵⁵

Az országos reprezentáció tetemes anyagi áldozatot követelt a nádoroktól, vagyonukat, gazdaságukat jelentősen megterhelte. Mégis energiát és pénzt nem kímélve dolgoztak rajta. Tudták és elismerték hivatali reprezentációjuk fontosságát, amely nem öncélú, nem személyes presztizsük emelésére szolgált. A megbízatás velejárója, a nádorság követelménye volt ez a reprezentáció.

„It leven nálunk Groff Forgach Adam és Pálffy Mikls Urmék eő kglmek... az Fársángot it mulattyák velünk.” – írta Pálffy Pál nádor barátjának 1652 februárjában.⁵⁶ A nádori rezidenciákon azonban nemcsak rokon és baráti főurak vendégeskedtek, nemcsak az országos politikát irányító elit gyűlt itt időnként egybe. Thurzó György nádor Semptén és Biccsén pompás udvarokat rendezett be, pozsonyi háza, az ún. „weiter hof” egyszerre volt társasági és politikai központ a magyar protestáns főurak és az osztrák protestánsok képviselői számára.⁵⁷

1633-ban a bécsi spanyol követségről távozó gróf Ossona állandó követ levelben búcsúzott el a magyar nádortól, Esterházy Miklóstól. A helyére kinevezett új diplomata, gróf Onate, a spanyol király személyes megbízottja pedig bemutatkozó levelében vette fel a kapcsolatot a magyar palatinussal.⁵⁸ 1642 augusztusában a nádori udvar két fiatal herceget látott vendégül. IV. Ulászló lengyel király öccse, János Kázmér és a neuburgi herceg, Fülöp Vilmos érkezett a palatinushoz.⁵⁹

Az Esterházy-család kismartoni udvarát Miklós nádor a korabeli rezidenciális zenekultúra otthonává tette. Zenekara, majd a század végén fia, Pál nádor zenekara és zenészei országos hírűek, sőt a határokon túl is ismertek voltak. Thurzó Szaniszló kis létszámú, egy hegedűsből, egy trombitásból, egy lantosból és egy virginásból álló zenekarához képest nádori utódai valóban udvari zenekart és kórust szerveztek.⁶⁰

1652-ben Pálffy nádor a bécsi spanyol követ, Castel Rodrigo márki társaságában érkezett pozsonyi palotájába: „mys másnap, a spanyol követtel onnéd megh indulván, tegnap ebéd előtt érkezűnk ide Posonba...”⁶¹ Ugyanabba a pozsonyi házba, ahol néhány esztendővel korábban, 1646 tavaszán a francia Guebriant márkinét és kíséretét látta vendégül. A francia hölgy Lengyelországból visszaindulva töltött néhány napot Magyarországon.⁶²

Az önálló állami központ nélkül maradt királyi Magyarország történelmi vállalkozása volt a nádori udvar és a nádori reprezentáció ilyen szintű megteremtése. A követeket küldő és európai vendégeket fogadó nádori udvar és a nádori politika nem engedhette meg, hogy értékrendszere és mentalitása eltérjen attól a környezettől, amelyben élt. A magyar főméltóságviselők felkészültségének, poli-

tikai kultúrájának és felelősségérzetének bizonyosága az, hogy az állandósuló harcok, a gazdasági és politikai problémák közepette is kialakította a maga európai normákhoz igazodó, a jövő felé forduló reprezentációját.

Jegyzetek

1. Bartoniek Emma: A magyar királykoronázások története. Bp. 1987. 141–143.
2. Uo. 148.
3. A kérdésről legújabban: R. Várkonyi Ágnes: A rejtőzködő Murányi Vénusz Bp. 1987.
4. Az udvarok és az udvari kultúra kérdésének korszakunkban széleskörű nemzetközi irodalma van. Alapvető Norbert Elias: A civilizáció folyamata Bp. 1988. Újabb Robert Muchembled: Culture populaire et culture des élites dans la France modern (XV–XVIII. század) Paris, 1978. A kérdés részletes irodalmi áttekintését adja Klaniczay Gábor: A történeti antropológia tárgya, módszerei és első eredményei In. Történeti antropológia – tanulmánykötet Bp. 1984. szerk. Hofer Tamás.
5. Lásd. Magyar reneszánsz udvari kultúra Bp. 1987. szerk. R. Várkonyi Ágnes.
6. Lásd. RE. J. W. Evans: Rudolf II. and his World. A Study in Intellectual History Oxford, 1973.
7. Jedlicska Pál: Eredeti részletek a gróf Pálffy család okmánytárához 1401–1653 Bp. 1910. 37.
8. A naplót kiadta: Szilasi László. Vitéz-e vagy ájtatos? In. Peregrinatio Hungarorum 3. Szeged, 1989. A kiadás kritikája: Várkonyi Gábor BUKSZ Bp. 1991. Tavasz 116–118.
9. OL P 1314 Batthyány lt. No. 35241. Pálffy Pál Batthyány Ádámnak, 1636. dec. 2., Bécs: „Az mi illeti az Ratisbonai utat im én szintén induló félben vagyok, cancellarius Úram pedig immár el ment, csak ezelőtt két órával...”
10. Jedlicska, Bp. 1910. 174–175. Pálffy Istvánhoz, 1636. dec. 2., Bécs, valamint 1636. dec. 22., Regensburg: „..... Mindannyi választó fejedelem minden nehézség nélkül ma választá császárra a mi királyunkat. Nem tudom leírni mily szépen és fenségesen folyt le a választás. A koronázásnak e hó 29 kellene lenni.”
11. Deák Farkas: Egy magyar főúr a XVII. században Gr. Csáky István életrajza Bp. 1883. 127.
12. OL E 168 Aszalai István iratai 2 cs. 1. tétel; Rohonczy István levelei Aszalay Istvánnak 1636. aug. 12–nov. 26-ig.
13. Az útinaplót (Itinerarium in Germaniam, 1653.) 1988-ben Horn Ildikó fedezte fel az Országos Levéltár Esterházy-család levéltárában. A napló kiadása folyamatban van. Lásd még: Horn Ildikó: Esterházy Pál Itinerarium in Germaniam, 1653. Sic itur ad astra, Bp. 1989/2–3. 21–49.
14. Horn Ildikó: Esterházy Pál: Itinerarium in Germaniam, 1653. Sic itur ad Astra 1989/2–3. sz. 21–49.
15. Kiadta Szilasi, Szeged 1989. 45.
16. Az udvari méltóságok szerepéről a kormányzati szférába való átkerüléshez a XV. században lásd. Fügedi Erik: A XV. századi magyar arisztokrácia mobilitása In. Történeti Statisztikai Füzetek Bp. 1967. II. feje.
17. Lásd. Klaniczay Tibor: Udvar és társadalom szembenállása Közép-Európában, Az erdélyi udvar a XVI. század végén. In. Klaniczay T.: Pallas magyar ivadéka Bp. 1985.
18. Péter Katalin: Magyar romlásnak századában Bp. 1975., valamint: S. Lauter Éva: Pálffy Pál nádor levelei elé In. RMTF I. 1989. 21–25.

19. Az eseményekről Jerzy Ballaban, IV. Ulászló lengyel király követének naplója tákékoztat. A napló eredetijét Krakkóban, a Lengyel Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzik. A forrást magyar nyelven Várkonyi Gábor adta ki: Régi Magyar Történelmi források II. Bp. 1990.
20. Pálffy Pál Batthyány Borbálához, 1649. október 3., Bajmócz In: Pálffy Pál nádor levelei 1644–1653. Régi Magyar Történelmi Források (RMTF) I. Bp. 1989. 104–105. Kiadta: S. Lauter Éva
21. Szilágyi Sándor: Illésházy István török levelezése 1607–1609. TT. 1879. 63–95; Fekete Lajos: Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy, 1606–1654. Bp. 1932. Pálffy István, újvári kapitány levelezése; 1642. Mustar váci janicsár basa Pálffy Istvánhoz, Visegrád; 1643. márc. 5., Hanil, esztergomi bég Pálffy Istvánhoz; Jedlicska, Bp. 1910. 2364, 367.; 1652. júl. 25., Buda Murad pasa Pálffy Pál nádorhoz; RMTF. I. Bp. 1989. 164–166.
22. Lásd: Ipolyi Arnold: Rimay János államiratai és levelezése Bp, 1887., valamint Salamon Ferenc: Két magyar diplomata a XVII. századból Bp. 1884.
23. Majláth Béla: Az 1642-ik évi szőnyi békekötés története Bp. 1885. 29–52.
24. A követ kinevezéséről Hajnal István: Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka Bp. 1930. 362–363.
25. Bíró Vencel: Erdély követei a Portán Kolozsvár, 1921.
26. Romanin, S: Storia documentata di Venezia. Venezia, 1853. IV. 421–423. idézi: Jászai Magda Velence és Magyarország Budapest, 1990. 263–265.
27. Csáky követségéről lásd. Pálffy Pál Batthyány Ádámhoz, 1644. júl. 14. Stomfa RMTF I. 1989. 40.; Hiller István: Csáky István lengyel követjárása 1644-ben. Történelmi Szemle, megjelenés előtt.
28. Hosszutóthy László Lippay Györgyhöz, 1645. jún. 7. Varsó OL W 437 Ungarische Akten fol. 174.
- 29 Pálffy Pál Esterházy Lászlóhoz, 1650. szept. 18., Stomfa OL P 124 Esterházy lt. Missilis No. 966, valamint lásd. S. Lauter Éva: Pálffy Pál nádor levelei elé in: RMTF I. 1989. 25.
30. Az adatot Horn Ildikó bocsátotta rendelkezésemre, segítségét ezúton is köszönöm. Horn Ildikó: Rákóczi László pályája 1633–1664 (Bölcsészdoktori disszertáció, kézirat) Bp. 1989. 18–19.
31. Bartoniek, Bp. 1987. 140.
32. Uo. 143.
33. A választás módját az 1608-as koronázás előtti törvények rögzítették. CIH. 1608.
34. A nádorválasztás rendjének leírása a választási foratókönyvek alapján készült. „Modus observandi in Electione Palatini” OL P 108 Esterházy lt. Rep. 98. fasc. C. No. 367. „Az Nádor Ispanyak választásában megtartandó mód” XVIII. századi leírás, SSUA Bratislava Archiv rodu Pálffy Arm. VII. Lad. 4. fasc. 2. No.34.
35. Bartoniek, Bp. 1987. 147.
36. Esterházy Miklós tervezetei az Esterházy-ezred felállítására. OL P 108 Esterházy lt. Rep. 78. 509. cs. A. 1–35., B. 36. Mikrofilm No. 17520.
37. R. Várkonyi Ágnes, Bp. 1987. 114.
38. Rákóczi László naplója kiadta: Horn Ildikó Bp. 1990. 137.
39. Pálffy Pál Pálffy Istvánhoz, 1641. jan. 20., Bécs; „Mi a lovat illeti, én Welsze lótanítótól, ki Linzben lakik egyébiránt vettem volt, kihez hasonlót bizony tudom, ha ezer aranyat is adatna Kgd, nem talál, mert eztet is csak csodára tartották ottan. Flandriai ló, mind azáltal Kgd, kedve mivel tartja írok Linzbe neki, ha tud valahol olyan lovat, meg nem tagadja

tudom. Én nálam nem igen kövér volt, de igen ösztövért sem vala, de ha Kgd. jobban tartatja elhittem meghízik. Farkát pedig studio elmetszettem, mivel kicsiny szekérbén akartam járatni.” Jedlicska, Bp. 1910. 269.

40. Jedlicska, Bp. 1910. 340.
41. Uo. 329.
42. Uo. 349.
43. RMTF I. Bp. 1989. 66.
44. Jedlicska, Bp. 1910. 357.
45. RMTF I. Bp. 1989. 43.
46. Az építészetről és a főúri barokk építkezésekről ld. Magyarországi reneszánsz és barokk Bp. 1975. Galavics Géza és Garas Klára tanulmányait, valamint: Galavics Géza: A barokk kezdetei. In: A művészet története Magyarországon Bp. 1983. 215–240.
47. R. Várkonyi Ágnes, Bp. 1987. 114.
48. Lásd. Galavics Géza: Barokk családfák és genealógiák. In: Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Arcképcsarnokból Bp. 1988. 22–26. A Magyar Nemzeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria kiállítása, katalógus szerk. Buzási Enikő.
49. Galavics Géza: A mecénás Esterházy Pál, Művészettörténeti Értesítő Bp. 1991. 136–161.
50. R. Várkonyi Ágnes, Bp. 1987. 120.
51. Bárányiné Obsrchall Magda: Pálffy Miklós serlege a Magyar Történelmi Múzeumban. Magyar Művészet, 1936. 282–285. F. Vattai Erzsébet: Pálffy Miklós győzelmi serlege. Művészet, 1966 V. sz. 3–6.
52. Özvegy Pálffy Miklósné, Fugger Mária által István fia szabadulásáért kiadott drágaságok, 1621. nov. 5. és Pálffy István szabadulásáért Bethlen Gábornak által adott arany és ezüst mívek becslelevele, 1621. Kiadta: Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás I–III. Bp. 1879. II. 233–236. Történetét összefoglalta Galavics Géza: Kössünk kardot az pogány ellen. Bp. 1986. 142.
53. A sorozatot illusztrációként használta Bubics Zsigmond–Merényi Lajos: Herceg Esterházy Pál nádor, 1635–1713, Bp. 1895.
54. Lippai János: Pósoni kert részletek. In. Surányi Dezső: Magyar biokertek a XVII. században, Bp. 1987. 13–106. A kert példaként szerepelt a korabeli kertészeti irodalomban: lásd. Laurenberg: Horticultura 1632.
55. OL E 205 Acta Cameralia 34. cs. 117. tétel. A nádori kert iratai 1664–1682.
56. RMTF I. Bp. 1989. 147.
57. Ila Bálint: A Thurzó levéltár protestáns egyháztörténeti iratai, Bp. 1934. VIII. 321.; Kocsis József: Denniky Juraja a Imricha Thurzo. Slovenska Archivistika 1967. 107–116.; Thurzó György levele, amelyben a Wittenbergben tanulónak pénzt ajánl; Új Magyar Múzeum 1853. I. 316.
58. Hiller István: Európai protokoll és magyar politika. Sic itur ad astra, Bp. 1989. 2–3. 5–21.
59. Uo. 14.
60. Hárich János: Esterházy Miklós nádor udvari zenekara, Muzsika, 1929. 23–26., 54., 56., 59–61. uő. Esterházy Miklós és Pál kismartoni udvari zenekara, Magyar Muzsika 1935. 22–32..
61. RMTF I. Bp. 1989. 152.
62. Idézi R. Várkonyi Ágnes, Bp. 1987. 54–57.

*S. Lauter Éva: Palatinische Representation
im 17. Jahrhundert*

Das Erschaffen des palatinischen Hofes und der palatinischen Representation vom europäischen Niveau im 17. Jahrhundert war eine historisches Unternehmen des ohne selbstständiges staatliches Zentrum gebliebenen königlichen Ungarns, das die Bereitschaft, die politische Kultur und das Verantwortungsgefühl der ungarischen Hochwürdenträger bewies. Der Aufsatz legt die europäischen Einflüsse dar, die als Muster der hochadeligen Representation diente; die Zereemonie der deutschen Kaiserwahl, an der auch zahlreiche ungarische Delegation teilnahm, das höfische Leben in Wien, die Hofhaltung des siebenbürgischen fürstlichen Hofes und der türkischen Pforte. Der Palatin war der erste Würdenträger, das betonten auch seine Äußere, die Kleidung seines Geleits, seine Equipage, seine Pferde. Das andere wichtige Element der Representation war das Schloss und der um dies ausgebildete Garten, es erschienen die Galerien und Kunstschatzsammlungen der Aristokraten und die höfischen Kapellen.